

گامی برای آغاز

دین چیست؟ (پرونده‌ای برای دین)

23 آبان 1390

علی فرح‌بخش / رادیو کوچه

شش دهه‌ی پیش در بندرهای جنوبی ایران، کارگرهای چینی، هندی و بیگانه‌ی غیر مسلمانی که مسئول تخلیه‌ی بار کشتی‌ها بودند، برای شناسایی، دستمال‌هایی به بازوهای خود می‌بستند تا کارگرهای مسلمان ایرانی در حین کار، سعی کنند با آنها برخورد نکنند، زیرا که آنها را نجس می‌دانستند و اگر هم تماسی بدنی بین‌شان پیش می‌آمد، بعد از کار می‌رفتند و به‌خاطر تماس با نجاست، غسل می‌کردند.

در دهه‌ای که گذشت و حتا پیش از آن، همان کافرهایی که نجس پنداشته می‌شدند، متروی تهران، سد طالقان و هزار و یک پروژه‌ی دیگر را برای ایران راه‌اندازی کردند. سران دولتی جمهوری اسلامی ایران، با همان کافرهای بی‌دین، دست می‌دادند و سر یک میز، غذا می‌خوردند. حال پرسش این‌جاست که این رویکرد متفاوت نسبت به یک باور مذهبی ریشه‌دار، از کجا حاصل شده؟ و چه عواملی در گسترش آن شریک هستند؟ و در ادامه‌ی همین پرسش ابتدایی و ساده است که سوال‌های پیگیر و بسیاری در ذهن جوشش می‌کند، تا آن‌جا که این چالش در ما زاده می‌شود و شکل می‌گیرد که موضوع مهم و پیچیده‌ای مانند دین، چه فراز و نشیب‌هایی را پیموده و اساساً نگاه انسان معاصر به مقوله‌ی دین چیست؟ آیا اصلاً در جهان امروز، دین عنصری لازم می‌نماید و یا پدیده‌ای رو به زوال است؟ و یا برعکس، آیا برای انسان مضطرب امروز، دین، پناهگاهی امن و آرامش‌بخش است؟

در این راستا و هم‌چنین ایجاد یک فضای رها از جهت‌گیری‌های سیاسی و مذهبی و هم‌چنین عدم تحمیل یک اندیشه‌ی خاص به مخاطب، سعی بر آن داریم تا در کنار یک‌دیگر به یکی از بنیادی‌ترین پرسش‌های تاریخ بشریت بپردازیم، پرسش‌ها و بحث‌هایی پیرامون دین و نقد جامعه‌ی دینی.

مبحث‌هایی چون، دلیل‌های تغییر شکل ادیان در عصر معاصر، دین و مدرنیسم، جامعه‌شناسی دین، مقوله‌ی دین و سیاست، دین‌های نوظهور، دین‌گزینی نسل جوان و ریشه‌های آن و بسیاری مباحث پیش رو.

در این گذار، سعی بر آن داریم تا با یک پیوند و ارتباط همراه با احترام متقابل، دریچه‌ها و دیدگاه‌های مختلف را مورد بررسی قرار داده و رها از هرگونه قضاوت یک‌سویه، به کنکاش پیرامون این مهم و نقد آن بپردازیم.

در نخستین گفتار، لازم می‌نماید تعریفی جامع و کامل – هرچند که دشوار – پیرامون دین ذکر شود. در این خصوص به چند دیدگاه و تعریف مختلف از دین می‌پردازیم که رسمیت بیشتری دارند.

ریشه‌شناسی واژه‌ی دین در زبان پارسی

دین در حقیقت یک واژه‌ی پارسی‌ست که مانند بسیاری از واژه‌های پارسی، به زبان عربی راه یافت و حتا در سانسکریت هم دیده می‌شود. ریشه‌ی این لغت، واژه‌ی «دَ اِ نه» (daena) در گویش اوستایی‌ست که نخستین بار در متن‌های مذهبی ایران باستان آمده و به معنای وجدان آگاه و بینش درونی است.

ریشه‌شناسی واژه‌ی دین در زبان لاتین

واژه‌ی انگلیسی «Religion» از واژه‌ی لاتین «Religio» که به معنای ایمان نیک، شعائر و مانند آن است گرفته شده و نیز در فرهنگ لغت فلسفه دین آمده‌است: واژه‌ی «Religion» از ریشه‌ی یونانی «Religare» که به معنای «محکم بستن» است گرفته شده.

تعریف دین

از این رو که در مورد دین تعریف‌های بسیاری پیرامون آن از سوی افراد مذهبی، محقق‌های دین‌پژوه و غیره ذکر شده و هر کدام تعریف خود را برتر و کامل‌تر قلمداد می‌کنند، به بیان چند نمونه‌ی متفاوت از تعریف‌های دین می‌پردازیم.

«امیل دورکهایم» جامعه‌شناس بزرگ فرانسوی در زمینه‌ی جامعه‌شناسی دین، در کتاب «صور بنیادی حیات دینی» که در سال 1912 منتشر شد، دین را این‌گونه تعریف می‌کند: «دین عبارت است از دسته‌ای

هم‌بسته از باورها و اعمال مربوط به امور لاهوتی (به‌معنای عالم معنوی) که این باورها و عقاید همه کسانی را که پیرو آنها هستند در یک اجتماع اخلاقی واحد به نام امت، متحد می‌کند.»

«علامه طباطبایی»، دین را این‌گونه تعریف می‌کند: «دین، عقاید و یک سلسله دستورهای عملی و اخلاقی است که پیامبران از طرف خداوند برای راهنمایی و هدایت بشر آورده‌اند. اعتقاد به این عقاید و انجام این دستورها، سبب سعادت و خوشبختی انسان در دو جهان است.»

همان‌گونه که ذکر شد، تعاریف بسیاری از دین از سوی اندیشمندان گوناگون بیان شده، برای نمونه «ماکس مولر»، دین‌شناس آلمانی می‌گوید: «دین کوششی است برای درک آنچه درک نشدنی‌ست و بیان آنچه غیر قابل تقدیر است. دین قوه و یا تمایل فکری است که مستقل از حس و عقل و نه لزوماً به رغم آن دو، بشر را قادر می‌سازد که بی‌نهایت را به اسامی و اشکال گوناگون درک کند.»

«ادوارد اسکرینبرامز» نیز در جمله‌ای کوتاه می‌گوید: «دین عبارت است از آگاهی به متعالی‌ترین ارزش‌های اجتماعی.»

با این مقدمه، می‌توان در پرونده‌های آتی در خصوص دین، به مباحث‌های نو و در خور توجه پرداخته و به جهان گسترده‌ی آن وارد شد.

هم‌چنین در یادداشت‌های آینده، برای جلوگیری از تکرار مکرراتی که بیش‌تر ما به آن واقف هستیم، از ذکر بعضی مقوله‌ها پرهیز کرده و به بررسی موضوع‌های بحث‌برانگیز دین خواهیم پرداخت.
